

Іван Іващенко

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «СПРОБИ НОВОГО ВИКЛАДУ ВЧЕННЯ ПРО НАУКУ» (1797) ЙОГАНА ГОТЛІБА ФІХТЕ

Пропонований увазі українського читача переклад становить продовження низки статей та перекладів, присвячених філософії Йогана Готліба Фіхте, що вже вийшли друком в «Sententiae» [див. Фіхте, 2011; Іващенко, 2011; 2012]. Цього разу в центрі уваги середній період творчості філософа, що припав на останні роки його перебування в Сні та був ознаменований поворотом в його мисленні. Основна мета цього коментаря полягає в упрозоренні термінологічних рішень, ухвалених перекладачем, а також проясненні деяких теоретичних контекстів¹, що допоможуть читачеві зорієнтуватися в мережі Фіхтевої термінології. У цьому короткому коментарі я зупинюся на п'ятьох основних термінах і термінологічних конструкціях Фіхтевого вчення, які вимагають особливої уваги, адже іноді німецький філософ уживає поняття, що хоч і фігурують у традиції, але в його теорії набувають іншого змісту, іноді протилежного до традиційного. Ці поняття, крім поняття «вчинкодії», читач зустрине на перекладених мною сторінках його «Спроби».

(1) Setzen, Selbst-Setzen – покладання, самопокладання

Поняття «покладання» становить основу Фіхтевої епістемології. Покладання є засадничою епістемічною активністю свідомості, через яку можлива тематизація будь-якого предмета, тобто покладання і є цією тематизацією. Покладання предмета можливе завдяки автореферентному характерові будь-якого знання, тобто в акті покладання предмета одночасно покладається стосунок знання до себе самого. Іншими словами, будь-яке знання про предмет становить нетематизоване самознання. Покладаючи предмет, я покладаю себе в предметі, але я не тотожний покладеному мною предметові. Тобто самопокладання, що нетематично присутнє в акті покладання предмета, не постає *внаслідок* цього покладання, але і не передує йому. Фіхте навіть вживає новотвір на позначення цієї одночасності, коли пише, що

© І. Іващенко, 2014

¹ Моє окреме дослідження, присвячене середньому етапу творчості Фіхте, а також стосунок цього етапу до теоретичної програми, викладеної в «Засаді всього вчення про науку» (1794), вийде друком у першому числі «Sententiae» за 2015 р.

зв'язок між суб'єктом (самопокладання) та об'єктом (предметне покладання) є однопочатковим (gleichursprünglich) [Fichte, 1845: S. 528].

Як тоді можна відрізнити самопокладання від покладання предмета, якщо самопокладання дається взнаки лише разом із покладанням предмета? Для унаочнення цієї відмінності Фіхте наводить приклад зі спогляданням столу та стіни, яке є, природно, емпіричним спогляданням. За допомогою цього прикладу він показує, що перехід від одного покладання (стіл = стіл) до іншого споглядання (стіна = стіна) можливий лише на підставі третьої діяльності, яка уможливує (а) конкретну предметну ідентифікацію, дозволяючи нам відрізнити сприйманий стіл від стіни, та (б) одночасну ідентифікацію сприйманого предмета та відмінних від сприйманого предметів. Якщо формалізувати елементарний приклад Фіхте, то споглядання столу та стіни виглядатиме так:

$$\{(A^{\text{стіна}} = A^{\text{стіна}}) \rightarrow (A^{\text{стіл}} = A^{\text{стіл}}) \rightarrow (A^{\infty} = A^{\infty})\}_{\text{самопокладання}}$$

Отже, одночасне покладання предметів та перехід від одного емпіричного споглядання до іншого можливі на підставі самопокладання, яке є ніби третьою діяльністю, що розгортається в покладанні предмета, але не є йому тотожною, тому самопокладання в цій формалізації я розташував за фігурними дужками.

Отже, суть прикладу Фіхте в тім, щоби увиразнити перехід від покладання одного предмета до покладання іншого. Лише в такий спосіб стає тематичним самопокладання, нетематично присутнє в акті будь-якого предметного покладання. Тому Фіхте доходить до такого висновку: *«перед твоїм теперішнім, виразно усвідомленим самопокладанням ти маєш мислити інше таке покладання, що відбувається без виразного усвідомлення і якого стосується та яким зумовлене теперішнє самопокладання»* [Fichte, 1845: S. 525]. «Теперішнє самопокладання» є тематизацією описаного щойно переходу, але, як резонно зауважує Фіхте, само покладання, тематизоване через виразне усвідомлення (deutliches Bewußtsein), не становить результату цього виразного усвідомлення, інакше кажучи, саморефлексії. Самопокладання – нетематичне, а тому завжди спрямоване на предмет, відтак ми не можемо схопити його саме по собі, а лише як складову покладання предмета. Саме цей ключовий момент Фіхте намагається увиразнити за допомогою свого новотвору «вчинкодія».

(2) Tathandlung – учинкодія

Термін «учинкодія»² дуже влучно кристалізує Фіхтєву аргументацію, адже виразно натякає на нерозривність предметного покладання та самопокладання, про яку йшлося вище. Ясна річ, переклад цього терміна будь-якою іншою мовою завжди лишатиметься умовним. Тому, шукаючи українського відповідника, я орієнтувався передусім на зміст цього поняття. Слід враховувати, що Фіхте протиставляє Tathandlung поняттю факту (Tatsache). Суть цього протиставлення можна зрозуміти лише з огляду на оригінал, адже як «учинкодія» (Tathandlung), так і факт (Tatsache) являють собою складені іменники (дуже поширене в німецькій мові явище), перша частина яких однакова – Tat. Іменник Tat позначає вчинок, щось завершене, скоєне, остаточне, що можна лише констатувати та описати, але не змінити. У німецькому

² Як Фіхте висновує з логічної тотожності «А є А» положення «Я є», що виявляється виразом вчинкодії, докладно висвітлює Юрген Штольценберг у наведеній нами нижче статті «Фіхтєве положення “Я є”».

слові «факт» – *Tatsache* – ця остаточність лише підсилюється, адже *Sache* позначає річ, справу, тобто в німецькому «факті» йдеться про звершену, остаточну річ. Предмет, засвоєний як факт свідомості, являє собою щось остаточне, стале, щось, до чого свідомість може та або інакше ставитися, але чого не може змінити. У такому світлі факт постає джерелом значущості епістемічної активності свідомості, тобто саме факт перетворюється на критерій істинності чи хибності нашого знання про нього. Якщо цю позицію радикалізувати, тоді факт можна розглядати не лише як джерело нашого знання та висловлювання про нього, а й як джерело формальної структури нашого знання про факт³.

Фіхтеве поняття «вчинкодії» протистоїть на суто семантичному рівні розумінню факту як джерела епістемічної активності свідомості. Отже, будь-яке предметне покладання, результатом якого є «вчинок», можливе лише на підставі дії само покладання й одночасно з нею. Іншими словами, будь-який вчинок як предметне покладання містить автореферентну дію свідомості. Але ця присутня в предметному покладанні автореферентність завжди лишається нетематичною, тому ми не схоплюємо її саму по собі, а лише разом з актом предметного покладання. Завдання вчення про науку полягає в обґрунтуванні (а) нетотожності предметного покладання та самопокладання, а також (б) в тематизації вчинкодії як умови можливості предметної свідомості: «Абсолютно перша засада має увиразнювати ту *вчинкодію*, що не виринає і не може виринати серед емпіричних визначень нашої свідомості, а радше закладає підвалини будь-якій свідомості та лише й уможлиблює її» [Fichte, 1997: S. 11]. Але яким чином можна тематизувати вчинкодію? Для цього Фіхте пропонує читачеві повернути своє мислення до себе самого.

(3) Das Zurückgehen des Denkens auf sich selbst – повернення мислення до себе самого

Повернення мислення до себе самого не є актом рефлексії чи саморефлексії. Це дуже важливо відразу збагнути, інакше Фіхтеву теорію самосвідомості можна тлумачити як рефлексійну теорію, що неминуче опиняється в *circulus vitiosus*, яке докладно описав Дитер Генрих у своїй статті «Фіхтеве “Я”» (див. нижче). Повернення мислення до себе самого є тематизацією автореферентної діяльності, що вже присутня в предметному покладанні. Фіхтева основна теза полягає у тім, що без такої нетематичної присутності саме предметне покладання було б неможливе. Якщо ми бачимо стіл і стіну, то в цьому баченні вже діє самопокладання. Тому Фіхте стверджує, що свідомість самого себе «безпосередня» (*unmittelbar*). Це не значить, що самосвідомість безпосередньо дана, а те, що самопокладання нетематично *вже* присутнє в предметному покладанні, тому його не треба якось досягати, хоча його так само не можна ототожнювати із предметним покладанням. Мислення повертається до самого себе, бо воно нетотожне предметові, який покладає. Намагаючись увиразнити сутність самопокладання, яке не можна ототожнити із покладанням предмета, Фіхте запроваджує новий термін – «Яість».

(4) Ichheit – Яість

За допомогою цього новотвору, який українською мовою можна перекласти лише умовно, Фіхте намагається показати, що сутність розуму (*Intelligenz*) полягає у

---

³ Стосовно наслідків для теорії, до яких може призвести таке припущення, див. [Іващенко, 2012: с. 29–30].

самостосунку. Розумною можна вважати лише таку діяльність, яка стосується свого предмета через стосування до себе самої. «Яість» – це чистий самостосунок, сутність самосвідомості. Але треба враховувати, що цей термін має прояснити непередметний характер самопокладання, тобто Фіхте не стверджує, що «Яість» як тематизоване у вченні про науку самопокладання можна розглядати незалежно від предметного покладання. Отже, за допомогою цього терміна Фіхте прагне унаочнити, що (а) самопокладання не можна ототожнювати із предметним покладанням та що (б) перехід між актами предметного покладання можливий винятково на підставі безпосереднього (отже, нетематичного) самостосунку.

(5) *Anschauung* – споглядання

Поняття «споглядання» лише на перший погляд споріднює Фіхтєву концепцію з Кантовою. За допомогою цього терміна Фіхте увиразнює безпосередність самосвідомості, яка полягає в об'єднанні суб'єкта та об'єкта. Як я спробував прояснити вище, безпосередність самосвідомості/самопокладання є нетематичною, тобто вона вже наявна в акті предметного покладання. А тому самостосунок, що дозволяє переходити від одного емпіричного споглядання до іншого, вже присутній в емпіричному спогляданні, але не є тотожним йому. Тому Фіхте називає його «інтелектуальним спогляданням» або «самоспогляданням» (*Selbstanschauung*) [Fichte, 1845: S. 530]. Тобто для Фіхте самосвідомість має бути присутня на рівні споглядання, перетворюючи навіть емпіричне споглядання на елементарну *епістемічну* активність. Для Канта таке твердження неприйнятне, позаяк, на його думку, епістемічна активність є продуктом взаємодії рецептивності та спонтанності, а споглядання він зараховував до рецептивності. За Фіхте ж, споглядання вже є спонтанністю. У цьому полягає ключова відмінність між Кантовим і Фіхтєвим розумінням споглядання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Іващенко (2011): Іващенко, І. «Значення другого циклу доповідей “Учення про науку” 1804 року для теоретичної філософії Й. Г. Фіхте». В: *Sententiae*, Вип. XXIV, 2011, № 1, С. 208–214.
- Іващенко (2012): Іващенко, І. “Розбите дзеркало. “Учення про науку 1804” Йогана Готліба Фіхте як спроба нерелексіїної теорії самосвідомості та її вплив на Гайдельберзьку школу». В: *Sententiae*, Вип. XXVI, 2012, № 1, С. 28–68.
- Фіхте (2011): Фіхте, Й.Г. Учення про науку. Друга доповідь 1804 р. Перекл. з нім. І. Іващенко. В: *Sententiae*, Вип. XXIV, 2011, № 1, С. 181–207.
- Fichte (1845): Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werke. Hrsg. von J.H. Fichte. Erster Band. Erste Abtheilung. Zur theoretischen Philosophie. Berlin: Verlag von Veit und Comp., 1845, S. 521–534.
- Fichte (1997): Fichte, J.G. Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre: als Handschrift für seinem Zuhörer (1794). Hamburg: Meiner, 1997, (xxviii) 258 S.

Стаття одержана редакцією 03.08.2014

REFERENCES

- Fichte, J.G. «The Science of Knowing. 2nd Lecture in 1804». [In Ukrainian]. Transl. I. Ivaschenko. In: *Sententiae*, Iss. XXIV, 2011, № 1, P. 181–207. [= Fichte, 2011]
- Fichte, J.G. Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre: als Handschrift für seinem Zuhörer (1794). Hamburg: Meiner, 1997, (xxviii) 258 S. [= Fichte, 1997]

- Ivashchenko, I. «The broken mirror. J.G. Fichte's "The science of knowledge of 1804²" as an attempt of non-reflexive theory of self-consciousness and its influence on Heidelberg School». [In Ukrainian]. In: *Sententiae*, Iss. XXVI, 2012, № 1, P. 28–68. [= Иващенко, 2012]
- Ivashchenko, I. «The Significance of the Second Cycle of Lectures «Science of Knowledge» (1804) for J. G. Fichte's Theoretical Philosophy». [In Ukrainian]. In: *Sententiae*, Iss. XXIV, 2011, № 1, P. 208–214. [= Иващенко, 2011]
- Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werke. Hrsg. von J.H. Fichte. Erster Band. Erste Abtheilung. Zur theoretischen Philosophie. Berlin: Verlag von Veit und Comp., 1845, S. 521–534. [= Fichte, 1845]

Received 03.08.2014

Ivan Ivashchenko

Terminological Remarks to the Ukrainian Translation of “An Attempt at a New Presentation of the Wissenschaftlehre” (1797) by Johann Gottlieb Fichte

In the article are commented the main concepts used by Fichte in his “An Attempt at a New Presentation of the Wissenschaftlehre” (1797). Autor point out also the reasons for choosing Ukrainian analogs for this terminology. In particular, makes the case for why Ukrainian analog for “Ichheit” must be the term “Yaist” (Яість) and for “Tathandlung” – the term “uchynkodiya” (учинкодія).

Ivan Ivashchenko, PhD in philosophy (Taras Shevchenko National University of Kyiv); Doctoral Student, Faculty I of Philosophy at Martin-Luther-University of Halle-Wittenberg (Germany)

Іван Иващенко, кандидат філософських наук, аспірант філософського факультету І університету Мартина Лютера (Галле, Німеччина)

Иван Иващенко, кандидат философских наук, аспирант философского факультета I университета Мартина Лютера (Галле, Германия)

e-mail: transzendentalist@gmail.com
